

Jerzy Konieczny, Rafał Prabucki, Rafał Wielki, *Kryptowaluty, żetony cyfrowe, technologie łańcucha bloków: Perspektywa kryminologiczna i kryminalistyczna*, Instytut Wydawniczy EuroPrawo, Warszawa 2018, ss. 151.

Recenzowana książka prezentuje kwestie bardzo istotne dla współczesnego społeczeństwa polskiego (i nie tylko), a dotyczące problemów związanych z kryptowalutami, ich obrotem, na tle zagadnień kryminologicznych i kryminalistycznych. Publikacja jest pionierskim opracowaniem tej tematyki we współczesnej literaturze naukowej, a jednocześnie, z uwagi na bardzo przystępny i czytelny przekaz, może być pomocna osobom z tzw. praktyki społecznej, którzy zajmują się tematyką kryptowalut, w szczególności sędziom, prokuratorom, policjantom, pracownikom różnych służb i instytucji zajmujących się kwestiami bankowości, finansów, przedstawicielom instytucji kontrolnych w sferze finansowej, a także każdej osobie zainteresowanej tą problematyką.

Po przeczytaniu niniejszego opracowania mam przekonanie, że opracowanie to mieści się na pograniczu co najmniej dwóch dziedzin wiedzy. Po pierwsze, prawa wraz z naukami pomocniczymi prawa, jakimi są kryminologia i kryminalistyka, a po drugie, nowoczesnej informatyki, której przedmiotem zainteresowania jest cyberprzestrzeń, a wraz z nim kwestie związane z kryptowalutami. I nie jest to w żaden sposób zarzut skierowany do autorów opracowania, a wręcz przeciwnie jest to przekonanie, że nowoczesne myślenie naukowe winno rozgrywać się nie tylko na pograniczu dwóch podobnych nauk, ale także na styku absolutnie różnych dziedzin wiedzy, tak jak w tym przypadku - prawa i informatyki (podobnie jest z prawem i medycyną, etyką i medycyną, socjologią i biologią, itp.).

Przyjmując pierwsze ujęcie, należy zwrócić uwagę, że na gruncie prawa, nauki pomocnicze prawa, są to osobne dziedziny nauki, z których metod i wyników badań korzystają prawnicy i prawo. Wśród nauk pomocniczych prawa wymienić można: medycynę sądową, kryminologię, kryminalistykę, wiktymologię, suicydologię, psychologię kryminalistyczną, psychiatrię sądową, socjologię prawa, problemy patologii społecznej, naukę o policji, naukę o bezpieczeństwie, archeologię prawną, etykę prawniczą i filozofię prawa, logikę prawniczą, informatykę prawniczą, łacinę dla prawników. Każda z tych nauk, będąca odrębną, a często samodzielną dziedziną wiedzy, jest „wykorzystywana” przez prawo, dzięki czemu możliwe jest wykrywanie jeszcze większej liczby czynów niepożądanych niż dotychczas. A zatem nowoczesna kryminologia nie tylko odpowiada na pytanie, czym jest przestępstwo, jakie są jego przyczyny i skutki, ale także antycypuje, jaka może być przestępczość w przyszłości. Z kolei nowoczesna kryminalistyka przestaje być dziedziną wiedzy z czasów Sherlocka Holmesa i jego metody analitycznej, we współpracy ze „szkiełkiem i okiem”, ale jest supernowoczesną nauką, dla której rozwój nowoczesnych technologii jest szansą na wykrywanie dotychczas niewykrytych zjawisk w sferze przestępczości.

Przyjmując drugie ujęcie, należy wskazać, że współczesny postęp technologiczny nie ma precedensu w historii, zarówno pod względem dynamiki jego rozprzestrzeniania się, jak i możliwości ingerencji techniki w strukturę psychofizyczną człowieka i humani-

styczny wymiar relacji międzyludzkich. Dzisiaj człowiek staje przed problemem tempa przemian technicznych i cywilizacyjnych, chociaż nie wszystkie zdobycze cywilizacji służą w jednakowym stopniu człowiekowi. Jest to broń obosieczna, która z jednej strony rozwija, pomaga, wzbogaca człowieka, a z drugiej strony zagraża jego istnieniu, a także wartościom, postawom i zachowaniom. Jednym z czynników zmian jest zmiana związana z upowszechnieniem się technologii cyfrowych. Jest ona „specyficznym wyróżnikiem” okresu społecznego, nazwanego „społeczeństwem informacyjnym”. Rozwój społeczeństwa informacyjnego jest ściśle powiązany z rozszerzaniem się zasięgu Internetu.

Zapoczątkowany w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku, rozwija się niezwykle dynamicznie. Według raportu „We are Social Media”, na kuli ziemskiej jest około 3,42 mld użytkowników Internetu, co stanowi około 46% populacji ludzi na świecie. W Polsce jest około 25,7 mln użytkowników Internetu, z czego 66,6% ma do niego stały dostęp. Internet stał się synonimem wolności słowa, nieskrępowanego przepływu informacji, ma ogólnosiątkowy zasięg, łatwy dostęp, niskie koszty użytkowania, co skutkuje tym, że coraz więcej osób decyduje się na przeniesienie swojej codziennej aktywności do cyberprzestrzeni. Technologie cyfrowe są nie tylko szansą na przyszłość, ale także mają w sobie „pierwiastek zagrożenia”, który w coraz większym stopniu zmusza do zastanowienia się nad tym, czy rozwój technologii cyfrowych jest dobrodziejstwem współczesności, czy jego przekleństwem, tym bardziej, że dynamiczny rozwój technologii cyfrowych zdeterminował pojawienie się nowych, dotychczas nieznanych zagrożeń związanych z nimi. Pojawia się więc „cyberświat”, którym jest „nierealne, stworzone przez człowieka za pomocą komputera „uniwersum”, które jest ludzko podobne do rzeczywistego świata, w tak dużym stopniu, że nie każdy człowiek dostrzega różnice pomiędzy nimi”.

I w tym cyberświecie dzieje się coś, co jest przedmiotem niniejszego opracowania, a więc pojawiają się waluty cyfrowe. Kryptowalutą można nazwać walutę cyfrową, która powstała z myślą o zastąpieniu tradycyjnych walut, posiada ona jednak pewne właściwości, które odróżniają ją od współczesnych walut. Kryptowaluta występuje wyłącznie w postaci elektronicznej, transfer środków odbywa się wyłącznie pomiędzy użytkownikami, bez ingerencji instytucji pośredniczących i nadzorujących. Przez swoją ogólną dostępność w Internecie kryptowaluty są dostępne w każdym kraju na świecie, niezależnie od stopnia rozwoju jego systemu bankowego. Kryptowaluty są przełomowym wynalazkiem w systemie finansowym, zostały opracowane z pominięciem współpracy z instytucjami finansowymi, są innowacyjne oraz postrzegane jako przyszłość sektora płatności. Kryptowalutę można pozyskać na kilka sposobów: a) kupić za pieniądze tradycyjne na giełdach internetowych, b) wydobyć za pomocą kart graficznych lub procesorów, które dzięki swojej ogromnej mocy obliczeniowej rozwiązują specjalne algorytmy matematyczne i tym samym pozyskują wybraną kryptowalutę, c) otrzymać daną kryptowalutę za posiadanie jej na swoim portfelu, w podobny sposób jak lokata bankowa.

Kończąc ten nieco przydługi wstęp, należy wskazać, że recenzowane opracowanie porusza bardzo ważną kwestię, jaką jest posiadanie kryptowalut w cyberświecie. I nie jest to równoznaczne z walutą posiadaną „w świecie realnym”, gdyż kryptowaluta jest

tworem z „cyberprzestrzeni”, rządzącą się swoistymi prawami związanymi z tą przestrzenią, nie mającą ograniczeń, nie liczącą się z systemami aksjonormatywnymi ukształtowanymi przez tysiąclecia, mającą możliwość swobodnego przenoszenia się w ogromnej, bezgranicznej sieci internetowej, zmieniającą miejsca swego przechowywania, nie liczącą się z ograniczeniami czasowymi. Jednak kryptowaluty stają się zagadnieniem trudnym do jednoznacznej oceny. Z jednej strony są „przyszłością” walut, ale z drugiej strony ich pozyskiwanie po części odbywa się na granicy prawa. I właśnie tym krzyżującym się zagadnieniom poświęcona jest książka *Kryptowaluty, żetony cyfrowe, technologie łańcucha bloków: Perspektywa kryminologiczna i kryminalistyczna*.

Chcąc rozpocząć charakterystykę ogólną i szczegółową niniejszego opracowania, należy zwrócić uwagę na to, że gdyby zastanowić się nad „fenomenem” kryptowalut we współczesnym społeczeństwie, to należy wskazać, że do dnia dzisiejszego nikt nie jest w stanie jednoznacznie potwierdzić, kim jest osoba, która pierwsza użyła kryptowalut. I jest to jeden z paradygmatów naukowych, potwierdzających potrzebę zajmowania się tą tematyką, zgłębiania jej, a także rozumienia jej mechanizmów. I to jest istotną przesłanką przemawiającą za tym, aby zagadnienia te stały się częścią rozważań naukowych na styku prawa i informatyki. I jest to też jedna z najważniejszych przesłanek niniejszego opracowania. A przynajmniej ja tak zrozumiałem (tym bardziej, że przeczytałem to opracowanie wiele razy), aby nie tylko zrozumieć intencje autorów, ale także, aby zrozumieć ten skomplikowany system, w jakim „poruszają się” kryptowaluty w cyberprzestrzeni.

Przechodząc do analizy zawartości publikacji można wskazać, że niniejsza publikacja składa się z trzech rozdziałów, a także z „Krótkiego słowniczka pojęć”, który jest niejako uzupełnieniem niniejszej publikacji. Co charakterystyczne, każdy z rozdziałów opracował jeden z współautorów, a jednocześnie wszystkie rozdziały mają podobną budowę, których najważniejszą częścią są wnioski. Można stwierdzić, że właśnie wnioski są *clou* każdego rozdziału, tym bardziej, że nie tylko zawierają najważniejsze informacje z tego rozdziału, ale są także przemyśleniami autorów o danej kwestii.

W rozdziale pierwszym, zatytułowanym „Mała encyklopedia rewolucji”, autorstwa Rafała Prabuckiego, można przeczytać o tym, jak kształtowały się kwestie związane z kryptowalutami, jaki był ich początek, a także ich związek z Internetem, a szerzej ujmując, siecią internetową. Autor opisuje także zagadnienia żetonów cyfrowych (tokeny), technologie łańcucha bloków, a w tym Bitcoin i inne kryptowaluty. We wnioskach Autor stwierdza z dużą pewnością, że: a) rośnie rola informacji we współczesnym świecie i sprawnego nią zarządzania w bezpieczny sposób; b) rewolucyjnym rozwiązaniem jest zdecentralizowanie zarządzania rozproszonymi rejestrami w taki sposób, aby użytkownicy nie tracili zaufania do danej bazy danych; c) token to cyfrowy żeton; d) koncepcja rejestrów z tokenami nie jest nowa, tak samo jak automatyzacja procesów związanych z samymi transakcjami; e) ani rozproszone rejestry, ani tokeny nie doczekały odpowiedniej dyskusji naukowej na temat systematyki, co jest źródłem nadużyć; f) technologia łańcucha bloków to przede wszystkim decentralizacja, konsensus, P2P i tokeny; g) DLT jest pojęciem szerszym, aniżeli technologia łańcucha bloków; h) dalszy rozwój DLT może spowodować to, że sektor bankowy i system finansowy będą rozwijać się w niespotyka-

nym dotąd tempie w kierunku automatyzacji pewnych procesów, co może spowodować wymierne korzyści dla konsumenta; i) tokenizacja jako proces, nie jest niczym nowym, a jedynie na przestrzeni czasu uległa cyfryzacji; j) bitcoin to kamień milowy rewolucji, która trwa od momentu powstania sieci Internet; k) kryptowaluta to token działający w oparciu o kryptografię w danym systemie mającym na celu zastąpienie systemu płatniczego lub bycia jego alternatywą; l) przewidywania NSA dotyczące problemu anonimowości sprawdziły się i współcześnie Interpol ostrzega przed kryptowalutami zwiększającymi anonimowość w sieci Internet; ł) anonimowość w sieci Internet będzie coraz większym wyzwaniem dla nauk o bezpieczeństwie, szczególnie w ujęciu anonimowych „umów”, organizacji itd. I jest to rozdział, który można nazwać rozdziałem informatycznym, będącym w całości poświęconym rozumieniu funkcjonowania cyberprzestrzeni, Internetu, a także „zachowywania” się w nim kryptowalut.

W rozdziale drugim, zatytułowanym „W lustrze kryminologicznym” autorstwa Rafała Wielkiego, pokazane są zagadnienia związane z przestępczością, przy czym istotą tego rozdziału jest teoria białych kołnierzyków Edwina H. Sutherlanda, a także przestępczość gospodarcza i zorganizowana. Można wówczas stwierdzić, że przestępczość „białych kołnierzyków” wyróżnia nie tylko osobowość i pozycja społeczna sprawców, którzy nie pasują do społecznego obrazu wyrachowanego, bezwzględnego przestępcy. Przystępstwa te są szczególne również ze względu na zachowanie i osobowość ofiar, sposób działania sprawców, a także ze względu na charakter reakcji państwa, organów ścigania i organów kontroli finansowej w stosunku do ich sprawców. Cechami charakterystycznymi dla przestępczości „białych kołnierzyków” są: a) przestępstwa są popełniane bez użycia przemocy; b) fikcja braku pokrzywdzonych; c) wysoka stopa zwrotu; d) złożony mechanizm popełniania przestępstw; e) pozór marginesowej roli przestępczości gospodarczej; f) nadużycie władzy lub zaufania; g) wysoki status społeczny sprawców; h) ścisła specjalizacja sprawców; i) samoocena zachowania sprawców sprowadzająca się przede wszystkim do negacji przestępczego charakteru popełnionego czynu; j) podwyższona skuteczność ostracyzmu społecznego wobec sprawców; k) niski wymiar kar orzekanych wobec sprawców w stosunku do wartości wyrządzonych szkód.

Autor omawia także zagadnienia przestępczości „szarych kołnierzyków”. Należy jednak zaznaczyć, że amerykańska nauka nieco inaczej klasyfikuje przestępstwa niż polska. W literaturze amerykańskiej wyróżnia się kilka podstawowych kategorii przestępstw, a wśród nich: a) przestępstwa na ulicach, zwane przestępczością pospolitą; b) przestępczość bez ofiar, inaczej zwane „przestępczymi usługami”; c) przestępczość „białych kołnierzyków”, czyli przestępczość popełniana w ciszy gabinetów osób z wyższych warstw społecznych; d) przestępstwa zbiorowe (grupowe), przestępstwa popełniane przez nieuczciwych biznesmenów; e) przestępczość polityczna (polityków), czyli nielegalne działania, mające w swej intencji wpływ na system polityczny państwa; f) przestępczość zorganizowana, czyli typ przestępczości, polegający na zdobywaniu nielegalnych zysków przez dostarczanie zakazanych prawem dóbr i usług.

Oprócz tych kwestii Autor wskazuje na specyficzne rodzaje przestępstw, które mogą być popełniane w świecie wirtualnym. Omawia też sposoby zapobiegania tym

kwestiom. We wnioskach Autor stwierdza, że: a) nie można orzec, że kryptowaluty są źródłem przestępczości samym w sobie, aczkolwiek niejednokrotnie stają się narzędziami w rękach przestępców; b) specyfikę przestępczości kryptowalutowej w dużym stopniu można wyjaśniać za pomocą hybrydy teorii uczenia się zachowań przestępczych oraz teorii racjonalnych wyborów; c) dokonywanie racjonalnych wyborów w przestępczości ekonomicznej jest wyrazem ambicji przestępców, jednak rzadko jest spotykane w praktyce; d) w kontekście tworzenia opowieści o przestępstwie celowe jest posiłkowanie się skryptami kryminalnymi jako sekwencjami działań w trakcie całego proceduru kryminalnego; e) przestępczość kryptowalutowa jest ściśle powiązana z przestępczością białych kołnierzyków, nierzadko w zorganizowanej formie; f) przestępczość kryptowalutowa jest również powiązana z przestępczością niebieskich kołnierzyków ze względu na zmieniające się techniki popełniania kradzieży; g) uzasadnione jest twierdzenie, że większa część przestępstw kryptowalutowych skoncentrowana jest wokół mniejszej części sprawców; h) przestępczość zorganizowana bardziej przybiera formę działalności gospodarczej niż struktury mafijnej; i) przestępczość zorganizowana coraz częściej skupia aktorów w postaci osób prawnych, co prowadzi do rozmycia odpowiedzialności za popełniane czyny; j) przestępstwa kryptowalutowe przybierają bardzo różnorodne formy, w tym niejednokrotnie z użyciem przemocy; k) największe zagrożenia w przestępczości kryptowalutowej niosą ze sobą oszustwa i kradzieże; l) możliwe jest wykorzystanie kryptowalut w celu prania pieniędzy i korumpowania, jednak technologia łańcucha bloków posiada również duży potencjał do zapobiegania tym przestępstwom; ł) poważnym problemem kryptowalut i technologii łańcucha bloków jest ich wykorzystanie do zawierania transakcji przestępczych; m) dostrzegalne jest ryzyko wykorzystania kryptowalut w działalności terrorystycznej, aczkolwiek brak jest dowodów na budzącą niepokój aktywność terrorystów w tym obszarze; n) skuteczne zapobieganie i zwalczanie przestępczości kryptowalutowej jest możliwe wyłącznie poprzez stosowanie działań proaktywnych; o) największą użyteczność wśród działań proaktywnych postrzega się w nurtach *problem-oriented policing* oraz *intelligence-led policing*; p) kształtowanie prewencji kryminalnej powinno odbywać się poprzez nastawienie na internalizację przez społeczeństwo norm prawnych, co można osiągnąć przez kreatywne rozwiązania edukacyjne. I jest to rozdział typowo kryminologiczny.

W rozdziale trzecim, zatytułowanym „Wykrywanie przestępstw kryptowalutowych”, autorstwa Jerzego Koniecznego, wskazano, w jaki sposób należy prowadzić działania wykrywawcze w sferze „nierzetelności” kryptowalutowej, a także w jaki sposób należy dokonywać selekcji i priorytyzacji spraw. Nie bez znaczenia jest określenie przedmiotu sprawy, a także wybór i wdrażanie stosownych procedur w danej sprawie, w tym czynności operacyjno-rozpoznawcze, postępowanie wyjaśniające, czynności sprawdzające i wszelkie inne działania, a także zarządzanie takimi czynnościami, w ramach wybranej procedury przedprocesowej i procesowej. Jest to nie tylko opis poszczególnych działań, ale także swoisty „elementarz” dla osób i instytucji (organów państwa), których celem jest „osiągnięcie przewagi” nad osobami nielegalnie korzystającymi z kryptowalut. Należy przy tym zaznaczyć, że Autor dokonał wręcz benedyktyńskiej pracy, aby w sposób

jasny i czytelny uwypuklić najważniejsze kwestie związane z procesem pozyskiwania informacji o obiegu kryptowalut, a także sposobach pozyskiwania informacji o osobach, które są „uwikłane” w ten proceder. Zaznacza przy tym, aby wszelkie działania rozpoczynać od sfery niejawnej, a dopiero w dalszej kolejności przechodzić do sfery jawnej. We wnioskach Autor stwierdza, że: a) jak dotąd, nie powstała uporządkowana, a tym bardziej zalgorytmizowana, metodyka wykrywania przestępstw kryptowalutowych; b) jest to spowodowane bardzo wysokim stopniem złożoności tych przestępstw, przy czym w głównej mierze do wzrostu poziomu komplikacji przyczynia się stały i gwałtowny rozwój sposobów działania sprawców; c) stwierdzenie, że jednym z najważniejszych celów procesu wykrywczego jest deanonimizacja podejrzewanych osób jest truizmem. Należy liczyć się z sytuacjami, w których identyfikacja sprawcy okaże się niemożliwa; d) jeśli prognoza, dotycząca braku perspektyw na identyfikację sprawcy jest uzasadniona, śledztwa reaktywnego nie warto prowadzić; e) w perspektywie ekonomicznego bezpieczeństwa państwa najlepszą taktyką jest proaktywne zwalczanie przestępczości kryptowalutowej. Oznacza to uznanie za podstawę działań stosowanie na możliwie najszerszą skalę metod tajnych, przede wszystkim wywiadowczych.

Decyzja o maksymalizacji wykorzystania podejścia proaktywnego zależy od poziomu uznania priorytyzacji dla zwalczania przestępczości kryptowalutowej i ma charakter polityczny: a) przestępczość kryptowalutowa jest zagrożeniem nie tylko dla bezpieczeństwa ekonomicznego państwa, by wspomnieć o coraz powszechniejszym wykorzystywaniu kryptowalut w finansowaniu terroryzmu; b) optymalnym rozwiązaniem dla powodzenia procesu wykrywczego jest działanie zespołu, złożonego z doświadczonych znawców zwalczania przestępczości kryminalnej, cyberprzestępczości, przestępczości finansowej i specjalistów z zakresu informatyki śledczej. Zespół powinien posiadać silne zaplecze analityczne; c) trzeba pamiętać, że przestępczość kryptowalutowa nie ogranicza się do sfery wirtualnej. W wielu sprawach to, co dzieje się w cyberprzestrzeni, ma swoje konsekwencje w realnej rzeczywistości, w której dochodzi do zdarzeń kryminalnych, jak porwania, szantaże, wymuszenia, itd.; d) nie od rzeczy będzie przypomnienie na koniec, że powodzenie w wykrywaniu przestępczości kryptowalutowej zależy od poziomu wykształcenia prowadzących je osób, a także od skutecznej współpracy międzynarodowej; zasada *sharing information is power* ma tu pełne zastosowanie. I jest to rozdział kryminalistyczny.

Ostatnią częścią niniejszej książki jest Załącznik 1, zatytułowany „Krótki słowniczek pojęć”, autorstwa, jak można domniemywać, wszystkich osób piszących tę książkę. Jest on bardzo potrzebny, aby śledzić nie tylko to, co mają do przekazania autorzy, ale także po to, aby przyswoić sobie niektóre określenia, które już wkrótce wejdą do powszechnego języka każdego z nas. Można przy tym zasugerować autorom książki, aby *Słowniczek*, został przeniesiony na sam jej początek, nawet przed Wstęp, aby prezentował, na wzór podobnych słowniczków znajdujących się w aktach prawnych, różnorodne określenia, z którymi czytelnicy spotkają się w tekście. Ale jest to zagadnienie „do przemyślenia”, mające charakter fakultatywny.

Niniejszą książkę przeczytałem z dużym zainteresowaniem, mając pewność, że została napisana przez specjalistów w tej dziedzinie. Co charakterystyczne, każdy z rozdziałów ułożony jest w ten sposób, aby przechodzić od ogółu do szczegółu. Tak też jest skonstruowana cała książka. Na pozytywne podkreślenie zasługuje rozległa wiedza wszystkich autorów opracowania, tym bardziej, że analiza wniosków ma duże znaczenie prakseologiczne. Zapoznając się z treścią opracowania, można dostrzec, że autorzy są nie tylko teoretykami, ale także i praktykami społecznymi, obserwującymi dane zjawiska społeczne, szczególnie w sferze zagadnień związanych z kryptowalutami, ale także cyberprzestrzenią, cyberprzestępczością, na tle kryminologii i kryminalistyki. Łączą zatem kilka ról przypisywanych naukowcom, w tym rolę badacza zjawisk społecznych, rolę praktyka, a także rolę dydaktyka, o czym się można przekonać, czytając konkluzje.

Takim jest zatem to opracowanie, w którym zapoznać się można z analizami teoretycznymi, a także praktycznymi. Niech konkluzją z tej części recenzji będzie to, co pisał Jürgen Habermas, że związek teorii i praktyki można wyjaśnić tylko wtedy, gdy rozgraniczy się trzy funkcje, określane przez trzy zupełnie różne kryteria. Są to: formułowanie i rozwijanie krytycznych teorematów, które muszą sprostać wymogom naukowego dyskursu, dalej, organizacja procesów oświecenia, w których teorematy te można zastosować i w szczególny sposób przy wyzwaniu procesów refleksji w określonych, stanowiących ich cel grupach sprawdzać, wreszcie, wybór odpowiednich strategii, rozwiązywanie kwestii taktycznych i prowadzenie walki politycznej. W pierwszym przypadku chodzi o prawdziwe twierdzenia, w drugim o szczerze zrozumienie (...), w trzecim o mądre decyzje. Można mieć zatem nadzieję, że książka ta wpisuje się w te etapy, co oznacza, że jest już stworzona taka teoria, której nie można łatwo obalić; po wtóre, że nastąpiło sprawdzanie tej teorii w działaniu społecznym, a też przyjęcie jej lub odrzucenie; po trzecie wreszcie, że nastąpiło wykorzystanie tej teorii w praktyce oraz działanie społeczne w tym zakresie.

Chcąc podsumować tę „przygarść” uwag, które nasunęły się podczas analizy opracowania, można zauważyć, że autorzy nie pozostawiają czytelnika z brakiem odpowiedzi na pytania, co to są kryptowaluty, co się z nimi dzieje w wirtualnym świecie, a także jak sobie z nimi „poradzić”, co jest „wartością dodaną” książki. Autorzy tworząc konkluzje, wskazują, że współczesny świat jest nieco inny od tego, który znamy z przeszłości, że nowoczesna nauka winna posiłkować się jeszcze nowszymi dokonaniem naukowymi, a w tym przypadku nowoczesna kryminalistyka nie może zatrzymać się i analizować rzeczywistość wirtualną metodami sprzed lat. Ponadto wskazują, że należy dawać „dobre rady”, ale tak, żeby nie wystraszyć czytającego, wprowadzając go w „arkana” cyberświata. Ujawniając szokujące informacje o cyberświecie, pokazują, że to jest właśnie nowa rzeczywistość, a także, że nie należy jej się obawiać, gdyż jest ona częścią świata społecznego człowieka.

Potencjalnymi czytelnikami niniejszej pozycji książkowej, oprócz naukowców z dziedziny prawa, kryminologii, kryminalistyki, powinni być także praktycy z instytucji państwowych, których zadaniem jest „śledzenie” zjawisk zachodzących w cyberprzestrzeni, ponadto sędziowie, prokuratorzy, a też biegli sądowi z tej dziedziny. Nie bez znacze-

nia jest także spora rzesza studentów odpowiednich kierunków studiów, a też słuchacze studiów podyplomowych z tej tematyki, zarówno reprezentujący organy państwa, jak i sektor finansowo-ekonomiczny.

Również nie bez znaczenia jest forma edycyjna książki. Nawiązuje ona do najnowocześniejszych, najnowszych tendencji w światowej literaturze naukowej, gdzie nawet trudne treści naukowe, mają postać przejrzystą i bardzo czytelną, nawet dla mniej naukowo „wyrobionego” czytelnika. Widać, że autorzy zadbali o to, aby po niniejszą książkę sięgali nie tylko naukowcy, ale także praktycy. Można mieć nadzieję, że niniejsze opracowanie znajdzie poczesne miejsce w polskiej literaturze naukowej i praktycznej, zarówno ze względu na przytoczone zagadnienia definicyjne, jak i ze względu na poruszoną tematykę.

Eugeniusz Moczuk